

ארכיונים

ארכיון מוזאון 'הח'אן' לתולדות חדרה

רנית ירדן

המוזאון ההיסטורי של חדרה, הממוקם באתר הלאומי הח'אן של חדרה, כולל ארכיון בעל חשיבות בנושא ייסוד חדרה והתפתחותה.

ראשיתו של הארכיון ביזמת אגודה (כיום עמותה) של תושבי המקום שהחלה לפעול בשנות השישים המוקדמות, עם הריסת בתי ראשונים במרכז העיר. האגודה, שראתה את משימתה לתעד ולשמר את עברה של העיר (כמנוסח בתקנון משנת 1973), התמקדה בשני תחומים: א. שימור ושיקום אתר הח'אן ההיסטורי על מנת להפכו למוזאון עירוני; ב. איסוף עדויות היסטוריות מתחום התרבות החומרית ומן התחום התיעודי. בראש סדר העדיפויות עמד איסוף כלי חקלאות וכלי בית של משפחות הראשונים, בבחינת פעולת הצלה של חומרים שזנחו ועמדו בפני כליון.

במרכז העיר חדרה, המשתרע מערבה ודרומה לח'אן, שכנה מושבת העלייה הראשונה (נוסדה ב-1891). באזור זה היה הריכוז הגדול של בתי ראשונים ומוסדות ציבור. לפני שלושים שנה החל בחדרה תהליך של שינויים אורבניים מרחיקי לכת ששיאם היה במהלך שנות השמונים ובראשית שנות התשעים. תהליך זה טשטש לחלוטין את רובדי הבנייה וההתפתחות של המושבה. ההרס לא פסח על חצרות האיכרים, כולל רפתות ראשונים, ועל כן כללה פעילות האיסוף הראשונית כלי חקלאות גדולי ממדים שהועברו לחצר הח'אן העזובה. כיוון שכאותם ימים עדיין לא היה הח'אן ברשות האגודה, הופקדו חפצים וכלים קטנים בבתים פרטיים למשמרת.

השלב השני בבניית הארכיון והמוזאון ההיסטורי היה שיקום מבנה הח'אן (1979) והקמת ארכיון תיעודי, שהוא לבו של מרכז המידע של המוזאון ההיסטורי, וכולל גם ספרייה בנושאי חדרה וההתיישבות. פעולה מתמשכת זו היתה תלריה בסיוע של גורמי חוץ מקצועיים, מוניציפליים וציבוריים, שלא תמיד שיתפו פעולה.

בשלב זה הוחל באיסוף חומר תיעודי מגוון (מסמכים, תעודות, תמונות וגזרי עיתונות) ובהקלטת זכרונות של ראשונים וותיקים על-ידי חברי הנהלת האגודה.

החומר הראשוני התקבל ממקורות פרטיים, ועל כן היה לו אופי משפחתי-אישי. במקביל נעשו מאמצים להשגת חומר בעל ערך ציבורי. בהתערבות האגודה החלה עיריית חדרה לטפל בארכיון ההיסטורי של העיר, שעד 1987 היה מוזנח במרתפי בית העירייה.

מאז פתיחת מוזאון 'הח'אן' לציבור, בשנת 1982, חלו שינויים מפליגים בהיקף הארכיון, במיקומו, בצידודו וברמת הטיפול המקצועי בחומר.

ארכיון מוזאון היחאן' בחדרה

בשנת 1992 התעשר ארכיון המוזאון בחטיבה ההיסטורית של מסמכי העיר מן השנים 1890-1948. בהסכם רשמי באישור ארכיון המדינה הופקדו המסמכים במוזאון, לצורך טיפול, שימור ותיעוד.

החטיבה ההיסטורית של העירייה כוללת:

1. פרוטוקולים של ישיבות ועד המושבה ואספות המושבה מהשנים 1914-1947. המושבה החלה לנהל פרוטוקולים מסודרים החל בשנת 1891; הפרוטוקולים נכתבו בעברית. חסרים ספרי הפרוטוקולים מן השנים 1891-1913, ונראה שנעלמו בעת מעבר העירייה לבניין הקבע שלה בשנת 1962 או בסמוך לאירוע זה.
2. ספרי העתקי תכתובת של ועד המושבה חדרה מן השנים 1895-1948.
3. ספרי דו"חות כספיים ומנהלתיים של המושבה מן השנים 1891-1949.
4. ספרי האחוזה המקוריים (הוגשו לשלטונות המנדט ואושרו בשנת 1925).
5. מכתבים מקוריים בנושאים הנוגעים לחיי חדרה ושכונותיה.
6. קטעי עיתונות משנת 1890 ועד היום.

ארכיונים אישיים

עניין רב יש במאה ושניים הארכיונים האישיים של אישים שהטביעו חותמם על חדרה, ממשפחות מייסדים ומוותיקי המקום. הארכיון מעמיד את שירותיו לרשות המשפחות החפצות בשמירה ובטיפול במסמכיהן, ללא פירוק האוסף המשפחתי, הכולל לעתים גם חפצי-ערך וכיוצא באלה. להלן נציג מספר ארכיונים בולטים:

ארכיון הרב יהודה לייב פרנק

הרב יהודה לייב פרנק, ממייסדי חדרה, שימש יושב-ראש אגודת קובנה (אחת מארבע האגודות המייסדות) במשך שלוש שנים עד עלותו ארצה בתרנ"ד. במשך שנים דאג לענייניהם של 'מתנחלי החוץ' (מונח מיוחד לחדרה המתייחס למי שלא היו עולים בפועל). ארכיונו כולל מאה העתקי מכתבים מן השנים תרנ"א-תרנ"ד (המכתבים המקוריים נמצאים ברשות המכון ע"ש הרב צבי פסח פרנק וגם ברשות המשפחה). רוב המסמכים ממוענים אל מ"מ נחומבסקי, שהגיע לחדרה בין המתנחלים בפועל ושימש מזכיר ועד המושבה. במכתבים אלו העלה פרנק את בעיותיהם של 'מתנחלי החוץ'.

ארכיון ישראל שיוו

ישראל שיוו היה במשך עשרות שנים כתב 'דבר' בחדרה. את פעילותו העיתונאית שילב בפעילות ציבורית ענפה. ארכיונו כולל עשרות כרכים של קטעי עיתונות על חדרה והסביבה משנת 1926 עד 1979. החומר מתעד את הכרוניקה השוטפת של חדרה והאזור, ומודגשים בו עניינים הקשורים להסתדרות העובדים הכללית ולפועלים.

ביל המוביל אל בית-
גד (שנות השמונים)

יסה למוזאון הח'אן
וזרה, השער
וערבי (שנות
זשעים)

מגזין בריאות ויפיפות

בית-הבד בחצר הח' בחדרה (1932)

שער הח'אן המערבי (שנות העשרים)

ארכיון צבי בוטקובסקי

צבי בוטקובסקי שימש מוכתר המושבה במשך 15 שנים החל מ-1911 לסרוגין והיה עסקן ארצי. הוא סידר את ספרי האחוזה העצמאיים של חדרה בתקופת המשטר העות'מאני, כשהמושבות ניהלו בעצמן את ספרי האחוזה, ובשנת 1925 הועבר החומר בשלמותו ללשכות הרישום המנדטוריות. בארכיונו ניתן למצוא התכתבויות עם התאחדות האיכרים בארץ-ישראל ועם ועדות ממשלתיות לבעיות שיווק פרי הדר, הצעות תקציב, פרוטוקולים של ישיבות המושבה, מכתבים אישיים, חוזים וביאורים לספרי האחוזה של חדרה, שרשם על סמך תעודות, מפות ופרוטוקולים.

רנית ירדן

ארכיון חיים גולדנברג

חיים גולדנברג, בן למייסדי חדרה, השתתף בהקמת חברת 'פרדס', שימש ראש ועד המושבה ומוכתר (בתקופת כהונתו סודרה אספקת המים לבתים), וייצג את חדרה בהתאחדות המושבות סמוך למלחמת העולם הראשונה. ארכיונו כולל מכתבים משנת 1905 בעניין קניית אדמות על-ידי 'מתנחלי-חוץ', התיישבות התימנים בחדרה ומצב הייעור בחדרה, מחברות ודו"חות של חברי אגודת 'פרדס' וצירור מכתבים שכתב מפריז ובהם תיאור השתדלותו להיפגש עם ג'יימס דה רוטשילד כדי להשיג למען המושבה רשות לשימוש בעצי יער חדרה ללא דמי חכירה (1920).

ארכיוני שכונות

ארכיון שכונת נווה חיים

שנת 1934, בעקבות מצוקת דיור בחדרה, יזמה מועצת הפועלים הקמת שכונת פועלים — נווה חיים. עם קום המדינה נכנסה השכונה לתחום השיפוט של חדרה. מסמכי הארכיון כוללים פרוטוקולים של אספות הוועד, התקשרויות של ועד השכונה עם חברות שונות בדבר רכישות אדמה, בניית בתים וחפירות תעלות ניקוז. זכרונות ראשונים, מפות, חו"כ ומכתבים אישיים של תושבי השכונה. באוסף זה כאלפיים מסמכים. בנוסף לארכיון שכונת נווה חיים קיימים גם ארכיוני שכונות אחרות שנאספו על-ידי פרטים חברי ועדים לשעבר (שכונת אפרים, שכונת בית אליעזר).

אוספים נוספים

עבודות מחקר — עותקי עבודות סטודנטים ותלמידי בתי-ספר שהופקדו בארכיון הח'אן לאחר שהסתייעו בשירותיו.

תמונות — ארכיון התמונות במוזאון הח'אן הוא היחיד בעיר, והוא כולל שמונת אלפים וחמש מאות תמונות מן השנים 1906-1994. מרבית החומר הוא ממקורות פרטיים. התמונות של הצלמים החדרתיים פנחס קריסטל וסוניה קולודני מעמידות חטיבות רחבות של תמונות בעלות אופי ציבורי. עוד יש בארכיון העתקי תמונות מארכיון הקרן הקיימת לישראל ומן הארכיון הציוני המרכזי ואוסף תמונות של ש' גרינסקי על המושבות ודמויותיהן.

אוסף קלטות האודיו כולל ברובו דברי זכרונות של ראשוני המקום, והדברים שוכתבו והודפסו. באוסף שלוש מאות עשרים וחמש קלטות.

אוסף קלטות וידאו של בני משפחות המייסדים המספרים את זכרונותיהם.

מגוון חומר מקורי ומצולם: מאמרים, מודעות, כרזות, מפות, תעודות אישיות וציבוריות וכדומה.